

Anyagtudomány

Különleges anyagok

Dr. Szabó Péter János
szpj@eik.bme.hu

1

Az előadás során szó lesz

- a szemcsehatárok szerepéről a polikristályos anyagok károsodásában
- a piezoelektromos anyagokról
- a nagy entrópiájú ötvözetekről
- az alakemlékező ötvözetekről
- az üvegfémekről

2

Fémek tulajdonságait meghatározó tényezők

- Kémiai összetétel
- Fázisok jellege (szilárd oldat, vegyület, ...)
- Szemcseméret
- Szemcseméret-eloszlás
- Diszlokáció-szerkezet
- ...
- *Szemcsehatárok tulajdonságai*

3

Kristályok

(a)

(b)

4

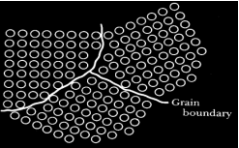

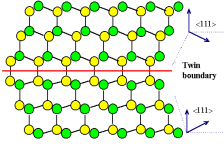
Szemcsehatárok

- Véletlenszerű

Grain boundary

- „Speciális”

Twin boundary

5

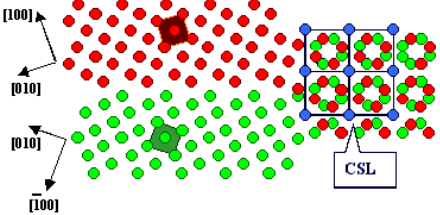

CSL-modell (Coincide Site Lattice)

CSL

6

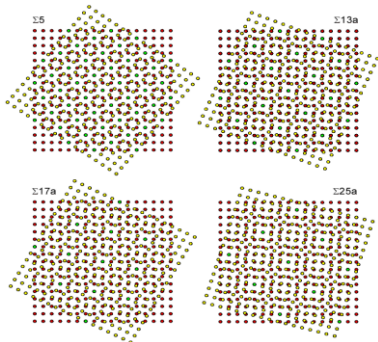

CSL-határok

7

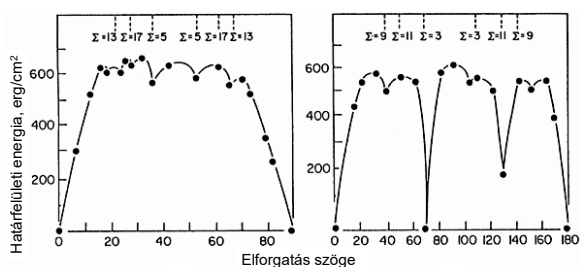

Szemcsehatár-energia

Döntött határ esetén, a forgatás tengelye az $\langle 100 \rangle$ ill. az $\langle 110 \rangle$

8

A szemcsehatár-energia szerepe

- Speciális szemcsehatárok energiája kisebb
- Ezek mentén a szemcsehatáron támadó károsodási folyamatok (korrózió, szemcsehatár-menti repedés, kúszás) lelassulnak vagy elhalnak
- Cél: a speciális szemcsehatárok mennyiségének (ill. arányának) növelése

9

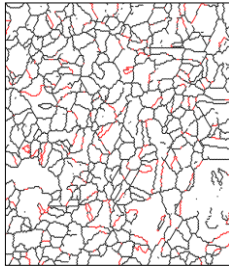

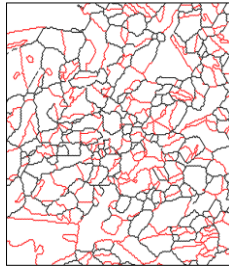

Termomechanikus kezelés hatása a speciális határok mennyiségére

Kezeletlen

Kezelt

10

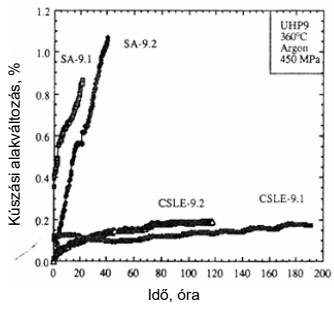

Példa

11

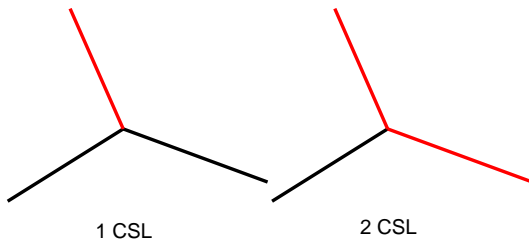

A károsodási folyamat lassítása

- „Triple junctions” (hármaspontok) vizsgálata

12

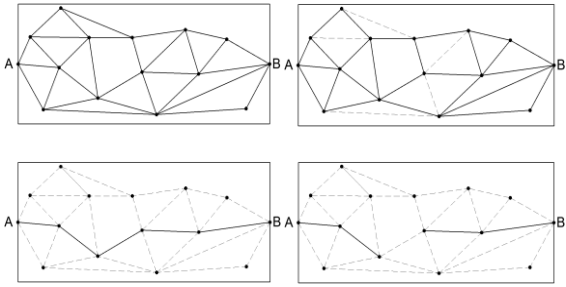

A károsodási folyamat lassítása

13

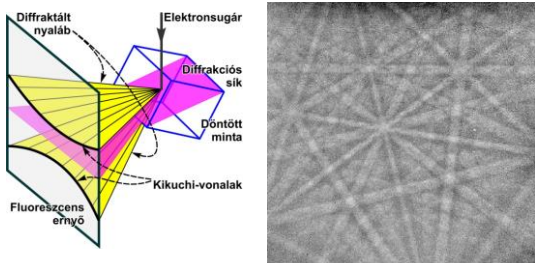

EBSD

14

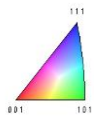

Inverz pólusábra térkép

15

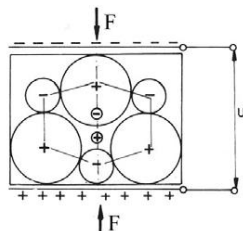
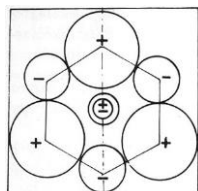

Piezelektromos anyagok

Mechanikai feszültség hatására az eredetileg töltéssemleges kristály két oldalán elektromos feszültség jelenik meg. A jelenség fordítva is létezik: külső elektromos feszültség hatására a kristály megváltoztatja az alakját.

16

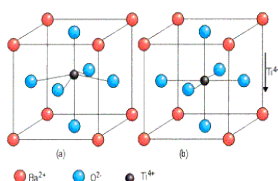

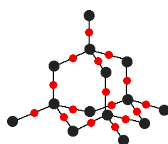

Piezelektromos anyagok

BaTiO₃

SiO₂

● Ba²⁺ ● O²⁻ ● Ti⁴⁺

17

Piezelektromos anyagok

Alkalmazások:

- Aktuátorok
  - nagy, kb. 1 μm tartomány, 1 nm pontosság
  - jó frekvenciakövetés
  - nagy kifejtett erő
  - pl. autofókusz mozgatás, CD fej mechanika, AFM, geodéziai műszerek direkt drive meghajtása
- Ultrahang generálás
- Mikrofon, hangszóró
- Gázgyújtó
- Piezelektromos film (pl. gyorsulás- vagy rezgésérzékelők)

18

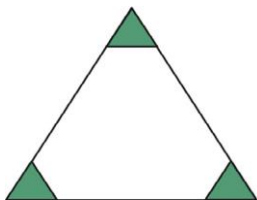

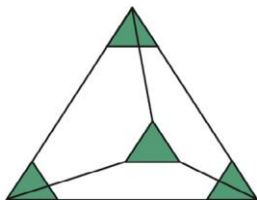

Nagy entrópiájú ötvözetek

Ternér ötvözet

Kvaternér ötvözet

Alapeset: egy fő komponens, a többi csak kis koncentrációban van jelen (zöld részek).

19

Nagy entrópiájú ötvözetek

Típusok, elnevezések:

- egyfázisú (HEA – High Entropy Alloy)
  - *több komponens ekviatomiális szilárd oldata*
- többfázisú (CCA – Compositionally Complex Alloy)
  - *nanoméretű fázisok kiválása az eredeti HEA-ból*

Cantor-ötvözet: CrMnFeCoNi

20

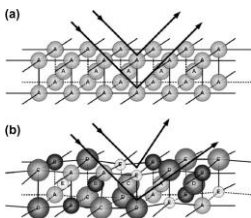

Nagy entrópiájú ötvözetek

•Négy legfontosabb tulajdonság:

- Nagy entrópia
  - 4-5 fémes komponens nagyjából azonos moláris hányadban szilárd oldatot alkot, TKK vagy FKK rendszerben
- Kis diffúziós sebesség
  - nanokiválások
- Erős ráncstorzultság
  - „Koktélhatás”: változatos tulajdonságok a kémiai összetétel függvényében

21

Nagy entrópiájú ötvözetek

1. 3d átmeneti fémek csoportja (9 elemből legalább 4-et tartalmaznak: Al, Co, Cr, Cu, Fe, Mn, Ni, Ti, V)
2. Refraktórikus fémek (refractory metals): (9 (10) elemből legalább 4-et biztosan tartalmaznak: Cr, Hf, Mo, Nb, Ta, Ti, V, W, Zr (+Al)).
3. A repülőgépipar és a közlekedés számára fejlesztett, kis sűrűségű ötvözetek, fő alkotói az Al, Be, Li, Sc, Si, Sn, Ti és Zn.
4. A lantanidák egyes elemei, így a Dy, Gd, Lu, Tb és a Tm, valamint az Y (hexagonális szerkezetűek)

22

Nagy entrópiájú ötvözetek

5. Komplex, koncentrált bronzok. Alkotóelemeik az Al, Cu, Mn, Ni, Sn és Zn. Képletük $Al_xSn_yZn_z(CuMnNi)_{(1-x-y-z)}$
6. Katalizátorként alkalmazott, nemesfém CCA csoport, fő alkotói: Ag, Au, Co, Cr, Cu, Ni, Pd, Pt, Rh és Ru
7. B-t, C-t, vagy N-t tartalmazó ötvözetek, mivel a fázisokra és a mikroszerkezetre kifejtett hatásuk rendkívüli. Az ide sorolt ötvözetek legtöbbször tartalmaz N-t, nagy részük több atomszázalék O-t is.

D.B. Miracle, O.N. Senkov, „A critical review of high entropy alloys and related concepts,” *Acta Materialia*, pp. 448-511, 2017.

23

Nagy entrópiájú ötvözetek

Mechanikai tulajdonságok: az erős rácsstorzultság miatt nagy szilárdság extra nagy hőmérsékleteken is.
TKK szilárdabb, de ridegebb, FKK kevésbé szilárd, de jobban alakítható. Kétfázisú struktúrák ötvözik a két tulajdonságot.

24

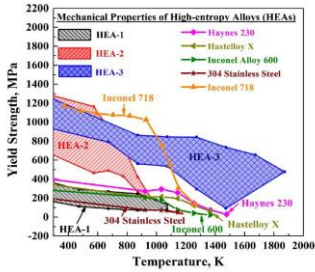

Nagy entrópiájú ötvözetek

HEA-1 Cantor-féle ötvözetek (fkk-rács)
 HEA-2 ugyanezen alapfémek Al-mal kiegészítve (tkk+ fkk rács)
 HEA-3 refractory fémek csoportja (Al nélkül),

25

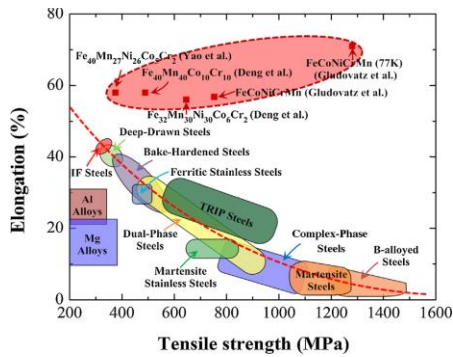

Nagy entrópiájú ötvözetek

26

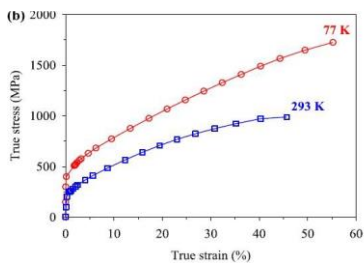

Nagy entrópiájú ötvözetek

27

Alakemlékező ötvözetek

- Adott anyagnak hideg állapotban alakot adunk (pl. egy szalagot gyűrűvé hajtunk).
- Ezt követően felmelegítjük egy adott hőmérsékletre.
- Az anyag visszaveszi eredeti alakját (a gyűrű ismét szalaggá egyenesedik ki).

Legismertebb alakemlékező anyag: NiTiNoI

28

Egyutas alakemlékezés

29

Kétutas alakemlékezés

30

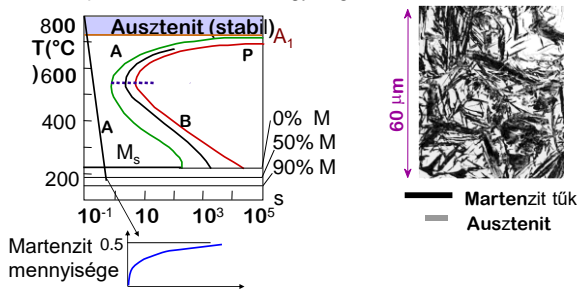

Martenzites átalakulás

Kezdeti homogén fázisból (γ) az átalakulás során homogén fázis (m) keletkezik, csíráképződés nélkül. Nagy lehülési sebesség esetén jön létre. Diffúzió nélküli átalakulás, a másodperc törtrésze alatt megy végbe.

31

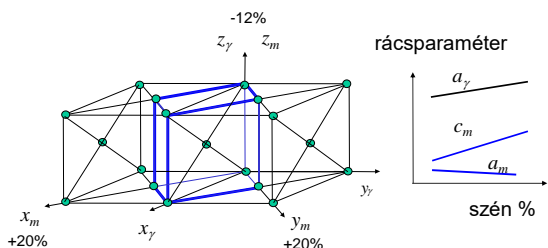

Bain modell

Az ausztenit f.k.k rácsa tartalmazza a martenzit tetragonális rácsát (kék cella), és meghatározott kristálytani kapcsolat áll fenn a két rács között.

$$[100]_m \uparrow\uparrow [1\bar{1}0]_\gamma, [010]_m \uparrow\uparrow [110]_\gamma, [001]_m \uparrow\uparrow [001]_\gamma$$

32

Újdonság

- Martenzites átalakulás nem csak hirtelen hűtés, hanem képlékeny alakítás hatására is bekövetkezhet.
- A keletkezett martenzit orientációja és az alakváltozást okozó feszültség iránya között egyértelmű összefüggés van.
- Nagy mennyiségű, hasonlóan orientált martenzit keletkezik.

33

Különbségek

Acél átalakulása:
(nincs alakemlékezés)

- nagyobb térfogatváltozás
- képlékeny alakváltozás az új fázis körül
- kisebb rugalmas energiafelhalmozódás
- nagyobb látens-hő felszabadulás

NiTiNol átalakulása:
(van alakemlékezés)

- kisebb térfogatváltozás
- nincs képlékeny alakváltozás az új fázis körül
- nagyobb rugalmas energia-tárolás
- kisebb látens-hő felszabadulás

34

Alakemlékezés mechanizmusa

- A hevítés során a tárolt rugalmas energia hatására beindul a fázisátalakulás.
- A martenzit visszaalakul a kiindulási fázissá.
- Mindez a minta alakjának változásával jár. Mivel a kiindulási és a martenzitfázis között meghatározott orientációs kapcsolat van, a minta az eredeti alakját veszi fel ismét.

35

Alakemlékező ötvözetek

- NiTiNol (Ni-Ti ötvözet)
- Au-Cd, Ag-Cd ötvözetek
- Ti-Nb ötvözet
- Ni-Al ötvözet
- Fe-Pt ötvözet

36

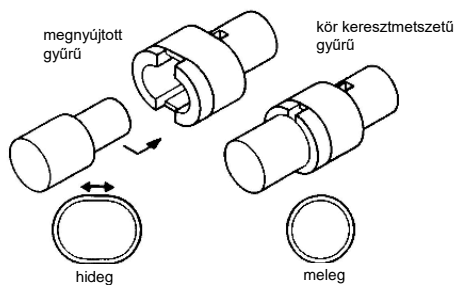

Alkalmazások

37

Alkalmazások

- Orvostechnika: el nem érhető helyeken lévő csontok összekötése
- Koszorúér-sztentek
- Intelligens szemüvegkeret
- Adaptív repülőgép-szárny

38

Alkalmazások

A hőmérsékletet Joule-hővel változtatják.

39

Fémüvegek

- Rövid távú rend: folyadékok
- Hosszú távú rend: kristályok
- Gyors hűtés: a rövid távú rend „befagyasztható”

40

Mechanikai tulajdonságok

- Kis ellenállás a nyíróerőkkel szemben.
- Nagy keménység.
- Sokkal képlékenyebbek az üvegnél.
- Szakítószilárdságuk 140-500 MPa (az üvegé elvileg 2500 MPa, de hibák, üregek miatt csak kb. 25 MPa).
- Jól hengerelhetők.

41

Mágneses tulajdonságok

- Kiváló lágymágnesek (nincsenek szemcsehatárok és diszlokációk, így a doménfalak könnyen tudnak mozogni).

42

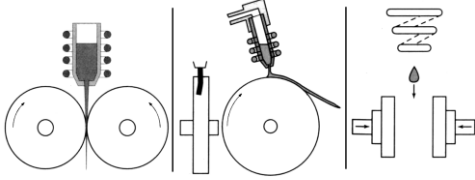

Előállítás

- Olvadék állapotból gyors hűtéssel (10^5 °C/s).
- Hűtött forgó ikerhengerek közötti átfolyatással.

43

Felhasználás

- transzformátorok
- motorok, generátorok
- toroidok
- fluxusmérők
- mágneses jelerőztítő fejek

44

Lézeres felületkezelés

- Lézer → LASER (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation)
- Nagy energiasűrűségű, koherens, párhuzamos elektromágneses sugárzás.
- Lézeres felületkezelés alapfeltétele az abszorpció (pl. alumínium ↔ acél).

45

Alkalmazások

- Felülettisztítás (a szennyező és az alapanyag hőtágulási együtthatója jelentős mértékben eltér).
- Gravírozás
- Lézeres felületedzés
- Felületi átolvasztás
- Felületi ötvözés
